

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується сутність понять «світогляд молодшого школяра» та «цілісна картина світу молодшого школяра». Розкривається роль підготовки студентів педвузів до формування цілісної картини світу молодшого школяра у професійному становленні майбутнього вчителя початкових класів. Представлені показники ефективності світоглядно-виховної діяльності вчителя початкової школи.

Ключові слова

Науковий світогляд, наукова картина світу, світогляд молодшого школяра, картина світу молодшого школяра, формування цілісної картини світу молодшого школяра.

Глибокі соціальні, духовні, економічні перетворення, що відчуються на початку ХХІ століття в Україні, суттєво змінюють вимоги до рівня професіоналізму, інтелектуальних, соціокультурних, моральних якостей вчителя, а отже, на часі перегляд підходів до професійної підготовки вчителя. В цьому контексті важливого значення набуває проблема підготовки вчителя початкової школи до світоглядно-виховної діяльності з здатністю формувати цілісну картину світу молодшого школяра. Розв'язання цієї проблеми потребує пошуку ефективних та оптимальних шляхів модернізації фахової підготовки майбутніх учителів в цілому, в тому числі посилення уваги щодо формування наукового світогляду. Адже саме вчитель початкової школи вирішує складне завдання закладання основ наукового світогляду школяра, формуючи у нього уявлення про цілісну картину світу.

Світогляд як спосіб духовно-практичного, а не тільки теоретичного освоєння дійсності та формування суспільної й індивідуальної самосвідомості досліджували Є. Андрос, В. Афанасьєв, М. Гончаренко, В. Горський, П. Дишльовий, А. Колодний, А. Ніканорова, Є. Осічнюк, О. Яценко та ін. Виокремленням елементів світогляду, його рівнями, змістовими компонентами в різні часи займалися такі дослідники, як О. Агаронян, Р. Арцишевський, В. Горинь, О. Єрмолов, Г. Залеський, М. Ковальзон, П. Копнін та ін. Серед дослідників, які розглядали проблему світоглядного розвитку особистості, аналізуючи форми, методи і шляхи його вдосконалення у навчально-виховному процесі – П. Блонський, Я. Коменський, А. Макаренко, К. Ушинський, В. Сухомлинський. Значний внесок у розробку проблеми світоглядного становлення особистості в останні роки зробили Н. Буринська, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Ільченко, Н. Ничкало, Н. Мойсеюк, В. Паламарчук, Г. Тарасенко та ін. Проблемам фахової підготовки майбутнього вчителя початкової школи приділяється увага в роботах Н. Бібік, Л. Волик, В. Денисенко, С. Мартиненко, Л. Коваль, О. Савченко, Л. Хоружої та ін.

Незважаючи на вагомість досліджуваних питань у період реформування освітньої системи всіх рівнів, запити практики, наявність певних теоретико-методичних напрацювань, проблема формування та становлення наукового світогляду сучасного вчителя та підготовка його до формування цілісної картини світу молодшого школяра ще вивчена недостатньо і залишається актуальною.

Актуальність зазначеної проблеми підсилюється наявними суперечностями у сучасній педагогічній практиці.

Зокрема:

- між зростаючими вимогами до якості педагогічної освіти та рівнем фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи у ВНЗ I-II-го рівня акредитації (коледжів);
- між соціальною значущістю готовності випускників коледжів до формування цілісної картини світу молодших школярів та їх рівнем підготовки до здійснення такої діяльності;
- між об'єктивно високим світоглядно розвивальним потенціалом природничих дисциплін та недостатньо розробленою системою підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування цілісної картини світу молодшого школяра під час фахової підготовки.

Мета статті полягає у з'ясуванні філософського аспекту проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи до формування цілісної картини світу молодшого школяра.

В Національній доктрині розвитку освіти України зазначено, що важливим завданням освіти є забезпечення формування в дітей і молоді цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду, здібностей і навичок самостійного наукового пізнання [8, 4].

Відповідно до Концепції 12- річної загальної середньої освіти «одним з основних завдань загальноосвітньої школи є становлення в учнів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності. Характерним для початкової школи є практична спрямованість змісту, інтеграція знань, що дозволяє краще врахувати визначальну особливість молодших школярів - цілісність сприймання і освоєння навколишньої дійсності» [4, 3].

Успішно формувати основи та елементи наукового світогляду, а також проектувати загальну наукову картину світу у свідомості молодшого школяра можливо лише за умови правильного розуміння їх суті, змісту та основних рис. Нами з'ясовано, що в філософській та педагогічній літературі існують розбіжності у використанні понять «науковий світогляд» та «загальна наукова картина світу». Що стосується поняття «світогляд», то необхідно підкреслити, що у визначенні цього поняття немає чіткості. Воно не є загальноновизнаним.

У Філософському енциклопедичному словнику поняття світогляд тлумачать як «систему узагальнених уявлень людини про світ і місце в ній людини, про ставлення людини до навколишньої дійсності і до самої себе, а також обумовлені цими уявленнями основні життєві позиції та установки людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації» [16, 366].

В Українському педагогічному словнику поняття світогляд розглядається як «форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому. У світогляд входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів» [1, 299].

В Енциклопедії освіти світогляд інтерпретується як «система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації» [2, 806-807].

Нерідко в педагогічній літературі замість поняття «науковий світогляд» використовується як синонім поняття «наукова картина світу», однак, вони не є тотожними.

В філософії наукова картина світу виступає як інтегральна єдність усієї суми наукових знань як системи теоретичних уявлень, ідей, гіпотез, принципів і теорій [16, 407]. Це не просто сума чи набір окремих знань, а результат їх взаємоузгодженості та організації в нову цілісність, тобто систему, яка має певні функції: інтегративну, нормативну, психологічну та ін. Наукова картина світу, як обґрунтоване конкретно-історичне уявлення про світ, визначає стиль і спосіб наукового мислення.

За визначенням В. Кузьменка, наукова картина світу – це компонент світогляду, який відображає цілісну систему уявлень про загальні властивості та закономірності природи, яка формується в результаті філософського узагальнення, синтезу раціонально-теоретичного і чуттєво-емпіричного знання [6, 222].

Сучасна наукова картина світу визначається синтезом різних галузей знань. Водночас вона є глибоко диференційованим та інтегрованим явищем і виступає, як засіб і результат соціалізації особистості, основа пізнання, мислення та спілкування.

Цілком зрозуміло, що наукова картина світу – це тільки тимчасова модель дійсності, без її побудови та без сприйняття її як достатньо надійного відображення дійсності людський розум не міг би просуватися далі в пізнанні світу.

Науковий світогляд виступає як методологія побудови загальної наукової картини світу. Враховуючи велику кількість понять, що використовують для характеристики світогляду в педагогічній літературі («загальна картина світу», «світовідчуття», «світосприйняття», «світоуявлення», «світорозуміння» тощо) постає проблема виокремлення, конкретизації змісту та обґрунтування поняття, яке стосувалося б світогляду (картини світу) молодшого школяра.

В дійсності, у навчально-виховному процесі в початковій школі молодшим школярам створюються умови для формування загальної наукової картини світу. Цей процес є цілеспрямованим, систематичним, послідовним та довготривалим. Обґрунтовуючи необхідність введення у науковий обіг поняття «цілісна картина світу молодшого школяра», ми брали до уваги, що в молодших школярів науковий світогляд знаходиться на початковій стадії формування. Здобування

наукових знань про навколишній світ у молодшого школяра набуває систематичного і формального характеру, що дозволяє стверджувати про наявність у свідомості молодшого школяра наукової картини світу, яка має специфічні риси, що пояснюється віковими особливостями учнів та невеликим за тривалістю проміжком часу отримання систематичної освіти. На нашу думку, введення у науковий обіг поняття «цілісна картина світу молодшого школяра» сприятиме зручності характеристики системи найзагальніших знань про природу і соціальну реальність в учнів молодшого шкільного віку.

Цілісною картина світу молодшого школяра виступатиме система його поглядів на навколишній світ і місце в ньому людини, ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації.

У процесі навчання учнів 1-4 класів формуються уявлення та поняття про цілісність світу; природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються узагальнені та емпіричні уявлення і поняття, які відбивають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють і впорядковують соціальний та пізнавальний досвід. Зміст навчальних програм дає змогу інтегрувати знання про людину, природу і суспільство в єдину наукову картину світу. Для цього програмами передбачається опанування навчальної інформації концентрично, завдяки чому розвиваються, розширюються систематизуються уявлення дітей, збагачується їхній моральний досвід, удосконалюються вміння. Таке поступове ускладнення змісту, на думку Н. Бібік, Н. Коваль, за роками навчання забезпечуватиме поетапність у формуванні знань [10, 177].

Послідовне засвоєння молодшими школярами цілісної системи знань про людину та навколишній світ передбачає поглиблення уявлень про реальну дійсність шляхом конкретизації вже засвоєних знань і подальшим їх узагальненням нового змісту й рівня, що повністю відповідає пізнавальним можливостям дітей молодшого шкільного віку. Цілісна картина світу молодшого школяра весь час зазнає змін, поглиблюючись та розширюючись, тому в зрілості вона вже суттєво відрізнятиметься від тієї, яка була в молодшому шкільному віці.

На нашу думку, показниками сформованості цілісної картини світу в молодших школярів можуть виступати:

- стабільність, сталість або непохитність висловлюваних думок;
- віра сприйнятим та привласненим судженням;
- впевненість та категоричність суджень;
- самостійне оцінювальне ставлення до об'єкта чи явища;
- емоційне обстоювання власної думки;
- відповідність висловлювальних суджень та вчинків поведінки.

Проблема формування цілісної наукової картини світу молодшого школяра займає вагомe місце в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, який приділяв особливого значення дитинству, як періоду життя, що визначає майбутнє людини. На його думку, щоб сприяти повноцінному розвитку особистості в даний період необхідно організовувати навчальний процес таким чином, щоб не тільки дати учням певну суму знань, а й розвинути їх розумові здібності. На думку педагога,

знання – це «інструмент, за допомогою якого вихованець свідомо робить свої нові кроки у пізнанні навколишнього світу й у творчій праці» [14, 98].

Необхідно навчити учня вибирати головне у навчальному матеріалі, аналізувати, узагальнювати його, вчити мислити системно, логічно, співвідносити у часі і просторі об'єкти, явища, події, що перебувають у єдності та взаємозалежності. На думку В. Сухомлинського, важливо добиватися інтенсивності мислення дітей, формуючи узагальнені істини і ведучі школярів від книжки й думки до діяльності, а від діяльності до думки й слова, яке ставало б засобом творчості й підготовки до життя [15, 448].

Формування цілісної картини світу молодшого школяра є важливим завданням початкової школи, оскільки її пріоритетом була і залишається практична спрямованість змісту навчання, інтеграція знань, що дає змогу врахувати особливість психології молодших школярів – цілісність сприймання і засвоєння навколишньої дійсності. Лише освіта, яка формує достовірну наукову картину світу може допомогти підростаючим поколінням орієнтуватися, розуміти оточуючу дійсність та сприймати себе як особистість.

Водночас, як свідчать теоретичні дослідження і аналіз практичної діяльності, майбутні вчителі початкових класів мають труднощі у здійсненні формування цілісної картини світу молодшого школяра. Цей недолік негативно впливає на якість всієї педагогічної діяльності, виступає перешкодою для реалізації особистісно зорієнтованого підходу. Хоча вчителі у навчально-виховному процесі з часом самостійно опановують деякими методами і формами світоглядно-виховної діяльності з формуванням цілісної картини світу молодшого школяра, але їм також необхідна цілеспрямована підготовка до цієї діяльності під час навчання у вищому навчальному закладі.

Перед учителями початкових класів стоїть складне, поліструктурне завдання – організація цілеспрямованого навчального процесу, направленого на формування цілісної наукової картини світу учнів. Однією з найважливіших передумов успішного виконання цього завдання є забезпечення в молодших школярів високого рівня знань із всіх шкільних предметів та вміння використовувати їх у практичній діяльності. Кожний шкільний предмет формує тільки складову цілісної картини світу: мова – мовну, математика – математичну, природознавство- природничу, малювання – художню, естетичну тощо. Усі шкільні предмети покликані створювати свої відповідні частини наукової картини світу, невеличкі її «копії», які відображають лише певні аспекти цього загального процесу, одну з його сторін, тобто йде предметна систематизація наукових знань.

Разом з тим предметна система навчання значною мірою виробляє навички некритичного ставлення до тексту і беззастережного сприйняття на віру будь-яких тверджень підручників та пояснень учителя. Проте у процесі життя людині краще послуговується наукова картина світу, яка має бути системною, узагальненою, цілісною, впорядкованою на основі певних принципів.

Основними принципами організації виховного процесу у початковій школі, за О.Я. Савченко, виступають:

- усебічне виховання і розвиток дитячої особистості;
- цілісність і системність виховного процесу;
- глибоке знання особистості дитини;

- створення сприятливого виховного і розвивального освітнього простору; врахування зовнішніх впливів на внутрішні стани і мотиви діяльності вихованців;
- культуротворча спрямованість виховання і розвитку дитини;
- діалогічність і співробітництво у виховному процесі;
- проектування і моніторинг результативності виховного процесу [11, 34].

Невід'ємними складовими процесу формування наукової картини світу молодших школярів, на думку В. Кузьменка, є міжпредметні зв'язки, інтеграція навчальних дисциплін, організація дослідницької та творчої діяльності у навчально-виховному процесі [5, 2]. На забезпечення цілісного світоглядного уявлення в молодших школярів великий вплив має реалізація принципу міжпредметних зв'язків на уроках в початкових класах. Інтеграція навчальних дисциплін, постійний зв'язок навчальної роботи з життям, що сприяє формуванню у молодших школярів свідомого ставлення до використання знань у практичній діяльності. Процес об'єднання певних знань часто проходить під час досліджень та проектної діяльності, де діти не тільки спостерігають і пізнають явища навколишньої дійсності, але й активно, творчо діють, аналізують, вивчають закономірності, розв'язують проблемні ситуації.

Л. Максимова наголошує на необхідності створення відповідного середовища, в якому процес формування наукової картини світу учнів буде більш ефективним [7].

Наукова картина світу визначається синтезом різних галузей знань. Водночас вона є глибоко диференційованим та інтегрованим явищем і виступає тільки як засіб і результат інкультурації та ідентифікації особистості, основа пізнання, мислення та спілкування. Отже, завдання педагога – будувати свою роботу так, щоб учні вчилися самостійно здобувати знання, розуміючи взаємозв'язки, що існують у природі та суспільстві. Для цього педагог повинен усвідомлювати важливість формування цілісної картини світу, мати відповідну фахову підготовку.

У системі підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування цілісної картини світу молодшого школяра можна виокремити наступні три компоненти:

- *аксіологічний (ціннісно-мотиваційний)*, який забезпечує формування мотивації та позитивного (ціннісного) ставлення до проблеми формування цілісної картини світу молодшого школяра;

- *когнітивний*, який передбачає формування необхідної системи знань і професійного мислення майбутнього вчителя;

- *операційний (поведінковий, діяльнісний)*, змістом якого є навчання студентів способам, методам і засобам світоглядно-виховної діяльності, а саме формуванню цілісної картини світу молодшого школяра.

Необхідно, щоб вказані компоненти підготовки вчителя до формування цілісної картини світу узгоджувалися та знаходили своє відображення в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Безсумнівно, сформованість наукової картини світу у вчителя початкових класів впливає на якість його професійної діяльності, готовність здійснювати світоглядно-виховну діяльність. Готовність до педагогічної діяльності, за

визначенням Л.В. Кондрашової, - це «складне особистісне утворення, що містить ідейно-моральні та професійно-педагогічні погляди та переконання, професійну спрямованість психічних процесів, самовладання, педагогічний оптимізм, налаштованість на педагогічну працю, здатність до подолання труднощів, до самооцінки результатів даної праці, потребу в професійному самовихованні, що забезпечить високі результати педагогічної праці» [3, 13].

Така готовність визначається відповідними характеристиками та властивостями. На думку В. Сластьоніна, такими властивостями і характеристиками виступають:

- психологічна готовність, тобто сформованість спрямованості на педагогічну діяльність, установки на роботу в школі;
- науково-педагогічна готовність, тобто необхідний обсяг знань (суспільно-політичних, психолого-педагогічних, спеціальних), важливий для педагогічної діяльності;
- практична готовність, тобто наявність сформованих на рівні, що вимагається, професійно-педагогічних умінь і навичок;
- психофізіологічна готовність, тобто наявність відповідних передумов для педагогічної діяльності та оволодіння певною вчительською спеціальністю, сформованістю професійно значимих якостей особистості;
- фізична готовність, тобто відповідність стану здоров'я і фізичного розвитку вимогам педагогічної діяльності та професійної працездатності [12, 79-84].

Всі ці властивості слід врахувати при підготовці вчителів до формування цілісної наукової картини світу молодших школярів. Необхідно зазначити, що така підготовка передбачає:

- розуміння сутності поняття «цілісна картина світу молодшого школяра»;
- знання про умови та шляхи її формування в учнів початкових класів;
- володіння технологіями, методами та прийомами, необхідними для цього виду діяльності тощо.

Важливо зазначити, що для успішної реалізації роботи з формування цілісної картини світу молодшого школяра вчителю необхідно володіти такими особистісними якостями: мати розвинене критичне, самостійне та активне мислення, пізнавальний інтерес, проявляти любов та толерантність до учнів, прагнути до самовдосконалення і саморозвитку, розуміти значущість і цінність обраної професії тощо.

М.І. Соловей і Є.С. Спіцин виокремили наступні дидактичні умови ефективності формування наукового світогляду (цілісної картини світу) в учнів:

- доказовість теоретичних висновків і фактів;
- дотримання принципу історизму;
- розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів в навчанні;
- збудження емоційного ставлення учнів до навчального матеріалу;
- врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів;
- зв'язок навчання і виховання з життям [13, 101].

Врахування цих умов в світоглядно-виховній діяльності вчителя, на думку вище зазначених вчених, забезпечуватиме формування в молодшого школяра власного світобачення, об'єктивного сприйняття оточуючої дійсності.

Формування наукової картини світу молодшого школяра потребує спеціальної підготовки вчительських кадрів. Необхідним буде наукове,

нормативно-правове, організаційне та інформаційне забезпечення з обов'язковим врахуванням закономірностей навчання та принципів дидактики. У зв'язку з цим, необхідно впроваджувати нову систему підготовки педагогічних кадрів до формування цілісної картини світу молодших школярів, розробляти вимоги до педагогічних умов світоглядно-виховної діяльності вчителів початкової школи.

Ця проблема потребує подальшого дослідження, тому що від системи підготовки вчителів до формування цілісної картини світу молодших школярів сьогодні значною мірою буде залежати наскільки глибокі наукові знання про світ отримують учні в початковій школі, наскільки міцним буде фундамент, на якому будуватимуться в їхньому подальшому житті світосприймання, світорозуміння, світогляд кожної особистості. Тож розгляду потребують питання професійної компетентності вчителів, ефективної організації ними навчально-виховного процесу в початковій школі, добір технологій, що сприятимуть формуванню цілісної картини світу молодших школярів.

Усвідомлення молодим учителем особистісної і професійної значущості формування цілісної картини світу молодшого школяра, обрання її за орієнтир у власній педагогічній діяльності сприятиме успішній професійній адаптації в умовах зміни ціннісної парадигми освіти.

В статье проанализированы понятия «мировоззрение младшего школьника» и «целостная картина мира младшего школьника». Раскрывается роль подготовки студентов педвузов к формированию целостной картины мира младшего школьника для профессионального становления будущего учителя начальных классов. Представлены показатели эффективности мировоззренческой воспитательной деятельности учителя начальных классов.

The article analyses the essence of notions "outlook of a primary pupil" and "comprehensive view of world of a primary pupil". The role of preparing students at pedagogical higher educational establishments for the formation of the comprehensive view of world of a primary pupil in their professional development as a teacher of a primary school is described. The characteristics of effectiveness of educational work of a primary school teacher are shown.

ДЖЕРЕЛА

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. - 367 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008.- 1040 с.
3. Кондрашова Л.В. Методика підготовки майбутнього вчителя к педагогічному взаємодію з учаснимся. - М.: Прометей МГПІ ім. Леніна, 1998.-160 с.
4. Концепція 12-річної загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України // Інф. зб. Мін. освіти України. - 2002. - № 2. - С. 3-21.
5. Кузьменко В.В. Науково-методична підготовка вчителя як чинник формування в школярів наукового світосприйняття // [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://intellect-invest.org.ua_kuzmenko_vv].
6. Кузьменко В.В. Формування в учнів наукової картини світу (XX століття): Навчальний посібник.- Херсон : РПО, 2006. - 222 с.
7. Максимова Л.И. Формирование эколого-гуманистической картины мира у детей старшего дошкольного возраста: дис. ...канд.пед. наук: 13.00.01.-Якутск, 2003.-176 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти //Освіта України.-2002.-№ 33. – с.4-6.

9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов педагогических вузов: в 2-х кн. – Кн.1. М.: Владос, 1999.- 574 с.
10. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К.: Початкова школа, 2003.
11. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко.- 2-ге вид., доповн., переробл.- К.: Богданова Л.М., 2009.-226 с.
12. Слостенин В.А., Мищенко А.И. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя // Советская педагогика. -1991.-№ 10. С.79-84.
13. Соловей М.І., Спіцин Є.С. Основи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / К.: Вид. Центр КНЛУ, 2002.-232 с.
14. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. –Т.1. - с.98.
15. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. –Т.2. - с.448.
16. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол.: С.С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.- 2-е изд.- М. : Сов. энциклопедия, 1989.— 815 с.